Fra Det Kgl. Biblioteks tekstportal (tekster.kb.dk)

Forfatter: Grundtvig, N. F. S.

Titel: Tro og Haab og Kjærlighed

Citation: Grundtvig, N. F. S.: ”Tro og Haab og Kjærlighed”, i Grundtvig, N. F. S.: *Grundtvigs værker*, Faculty of Arts, University of Aarhus. Onlineudgave fra Grundtvigs Værker: https://tekster.kb.dk/text/gv-1858_1227-intro-root.pdf (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Grundtvigs værker

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Du kan kopiere, ændre, distribuere og fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.

Læs CC0-erklæringen

Værkets baggrund

“Om det attende Aarhundredes Oplysning i Salighedens Sag” blev trykt i april- og majhæftet af første bind af *Theologisk Maanedsskrift* (1825), som blev redigeret af Andreas Gottlob Rudelbach og Grundtvig selv. Det nystartede tidsskrift skulle tage kampen op med rationalismen, der ifølge Rudelbachs fortale gennemsyrede samtidens teologi:

Vantroen, ei længere sikker paa sine egne Børn, der begynde at skamme sig ved deres Moder, har nu snedigen opfundet sig et nyt Navn, som bedre kunde klinge for høviske Øren; den kalder sig *Rationalisme.* Før lod den haant om al Troe som et Gjøglespil og Præstebedrag, nu priser den sig selv som fornuftig Troe (Rudelbach 1825, s. 2)

Grundtvigs artikel om 1700-tallets oplysning fungerede som tidsskriftets indledende angreb på rationalismens filosofiske grundlag.

Arven fra Voltaire

Artiklens formål er *“at bestride det attende Aarhundredes Oplysning, ved at bevise dens Uchristelighed”* (Grundtvig 1825a, s. 22). Det sidste gør Grundtvig ved at forbinde tilhængerne af samtidens populære teologiske strømninger med 1700-tallets franske, radikale oplysningsfilosofi: “den *voltairiske* Oplysning er afskyelig, det indrømme vel de Fleste, om end tit kun med Munden, men at den *semlerske* staaer i Pagt dermed, finde Mange utroeligt, og selv kalder den det skammelig Bagtalelse” (s. 20).

Oplysningstankerne fra 1700-tallet fremstilles hos Grundtvig som et tankesystem, der ønskede at få mennesket til at glemme sig selv til fordel for verden, glemme ånden til fordel for legemet og evigheden til fordel for tiden (s. 29). Det var en samfundsomvæltende tænkning, der var sat i verden af *“Patriarken i Ferney”* (s. 126), François-Marie Arouet, bedre kendt under pseudonymet Voltaire. Denne oprørske franske historiker, digter og filosof kritiserede den katolske kirke og det enevældige styre. I denne kritik så Grundtvig rødderne til de oprør, der i løbet af 1700-tallet “fra Frankrig, især under Revolusjonen, gjennem utallige Render udbredte sig over hele Europa” (s. 18) og satte de borgerlige samfund i flammer. Gennem sit forfatterskab havde Voltaire forpestet sin samtid med ideer om falsk frihed og tolerance, der skulle resultere i omvæltningen af kongemagt og kirke. Den franske oplysningsfilosofi forsøgte, med Voltaire som førstemand, at skabe en universel målestok, hvormed al oplysning, kultur og dannelse kunne bedømmes. De franske oplysningsfilosoffer udskiftede Bibelen med *Encyklopædien* (1751-1780), et altomfattende leksikon, som blev redigeret af de radikale tænkere Denis Diderot og Jean le Rond d'Alembert, og hvori både Voltaire og Jean-Jacques Rousseau bidrog med artikler (Korsgaard 2004, s. 121). Om dette værk konstaterede Grundtvig i *Udsigt over Verdens-Krøniken* (1817), at “Gudsforagterne” blev sat i spidsen for “dette Mesterværk, der skulde omfatte Alt *uden* Religion og Philosophie”, hvorfor det dog ingen betydning havde (Grundtvig 1817, s. 305).

På trods af at Voltaire aldrig havde til hensigt at omstyrte hverken stat eller kirke, kom han til at repræsentere den revolutionære tendens, der – ifølge Grundtvig – lå til grund for 1700-tallets oplysning. Denne “Tolerancens Kæmpe, Apostel og Martyr” var kun “tolerant mod sig selv og sine ondskabsfulde Indfald” (ibid., s. 299). De tanker, der lå bag tolerancebegrebet, som Voltaire præsenterede i sin *Traité sur la Tolérance* (1763), opfattedes nu 60 år senere som en altomfattende antikristelig ideologi, der paradoksalt nok var intolerant overfor anderledestænkende og “grundet paa blind Tro” (Grundtvig 1825a, s. 27).

Artiklen om det attende århundredes oplysning var dog ikke Grundtvigs første angreb på det forrige århundredes tænkning, hvilket han selv gør opmærksom på: “Det er alt anden Gang jeg træder her i aaben Feide med det attende Aarhundredes Oplysning” (s. 21). I “Femte Tidsrum” af *Udsigt over Verdens-Krøniken* (1817) havde han anklaget Semler for det synspunkt, at “de bibelske Skrifters og Lærdommes Guddommelighed beroede paa, *hvorvidt* man fandt dem almeennyttige, og tjenlige til sin moralske Forbedring” (Grundtvig 1817, s. 498), og Voltaire blev i samme værk anklaget for at skrive smædeskrifter mod “Bibel, Dyd og Forsyn” (ibid., s. 300). Grundtvig havde dog allerede i Verdenskrøniken fra 1812 erklæret Voltaire for at “være Kristendommens og alt Helligts arrigste, mageløse Fiende” (Grundtvig 1812, s. 184).

Anklageskrift mod “Vennerne af det 18de Aarhundredes Oplysning”

Ifølge Grundtvig forsøgte man i løbet af 1700-tallet over det meste af Europa at bekæmpe oplysningsfilosofien, undtagen i Preussen og Brandenborg, hvor Frederik 2. "annammede *Voltaires* Oplysning, som et *Evangelium*" (Grundtvig 1825a, s. 26). Frederik, der blev kendt som den Store, var venligsindet over for de franske oplysningstanker og gav Voltaire et fristed ved sit hof i midten af 1700-tallet. Inspireret af Platon efterstræbte han at blive "filosofkonge" med forbillede i den lærde romerske kejser Marcus Aurelius. Under Frederik trivedes både oplysningsfilosofien og -teologien på universiteterne og bredte sig ifølge Grundtvig til resten af Europa (s. 18). Fra Voltaire trækkes dermed en linje til den tyske rationalistiske teologis fædre Wilhelm Abraham Teller og Johann Salomo Semler, der fastslog, at den kristne oplysning måtte baseres på en videnskabelig tilgang til Bibelen.

Den efterfølgende generation af "lærde Theologer traadte i Pagt med den *voltairiske* Oplysning" (s. 18), og fra de tyske teologiske fakulteter nåede den "*semlerske* saavelsom den *voltairiske*" oplysning også til Danmark, hvilket ifølge Grundtvig, havde efterladt den danske kirke "som en Ruin fra gamle Dage" (s. 19).

Opgøret med den "voltairiske" arv

Efter at have afsløret vennerne af 1700-tallets oplysning og vist, hvordan tænkningen spredte sig til den danske kirke, ønsker Grundtvig at fremstille den "voltairiske og semlerske" oplysning som antikristelig. Det gør han ved hjælp af modsigelsens grundsætning, der siger, at noget ikke kan være både én ting og dens modsætning på samme tid (s. 110). Voltaire og hans kumpaner oplyser ikke mennesket, men forfører det i stedet til at glemme evigheden for timeligheden. De bringer således ikke lys, men mørke, og 1700-tallets oplysning levede derved ikke op til sit navn (s. 29). For Grundtvig handler det dog ikke om at opbygge en ny metafysik på 1700-tallets aske, men om at genfinde læren fra 1500-tallet, hvilket han, med Reformationen i tankerne, betragter som det ægte oplysningsårhundrede. Han slår et slag for den gamle lutherske kristendom, der "svæver for os som en kraftfuld, klarøjet, gudhengiven Olding, der er anderledes værd at høre paa, end den surøjede [dvs. gnavne], udmarvede, verdsligsindede Spottefugl, vi finde, det attende Aarhundredes Oplysning ligner" (s. 25).

Vennerne af 1700-tallets oplysning, der fulgte denne "verdsligsindede Spottefugl", kunne således ikke være kristne. Rationalisternes fornuftsdyrkelse umuliggjorde simpelthen en forening med den kristne tro. De betragtede Bibelen som den eneste kilde til kristendommen, men var samtidig styret af den kritiske eksegese, der fik dem til at så tvivl om det mirakuløse i Jesu gerninger og liv. Det var, hvad man "efter Semlers Tid, kaldte den rensede, fornuftige, oplyste Christendom" (s. 116). Jesus var ikke længere ét med Gud og blev i det hele taget betragtet blot som en moralsk lærer (s. 114). Men Bibelhistorierne skulle ifølge Grundtvig hverken bortforklares, rationaliseres eller omskrives, hvis man var ægte kristen, og det "voltairiske og semlerske" førte i sin konsekvens til antikristelighed.

Mellem fornuft og følelser, tro og rationalitet

Grundtvigs artikel repræsenterer i alt væsentligt et angreb på den overdrevne tillid, som det forrige århundrede nærede til fornuften. Den tyske teolog Heinrich Eberhard Gottlob Paulus er kendt for at have afvist Jesu mirakler med naturlige forklaringer, og Julius August Ludwig Wegscheider, professor ved Halle Universitet og rationalismens førende dogmatiker, såede tvivl om Jesu opstandelse. Intet kunne være sandt, hvis det ikke kunne godkendes ved fornuftens domstol. Op imod dette formulerer Grundtvig sine egne bestræbelser på følgende vis:

> Jeg vil derfor bede Gud, at jeg aldrig maa faa mere Rolighed, Klarhed og Betænksomhed, end der kan forenes med christelig Nidkiærhed, med levende Følelse af den dybe Dunkelhed, der først i Himlen kan forklares, og med den Sandheds-Kjærlighed, der skyer de krogede Veie meer end de blinkende Sværd og de bølgende Luer (s. 21 f.)

Kampen mod mørket

1700-tallets oplysning fremstilles som resultat af en ukristelig gift, et mørke, der har forsøgt at udrydde troen for al evighed. Generelt er kampen mellem lys og mørke et stadig mere fremtrædende tema i Grundtvigs forfatterskab i løbet af 1820'erne. Et stærkt indtryk af kampen mellem disse modsatrettede

kræfter findes i, hvad der ofte kaldes Grundtvigs åndelige selvbiografi, det episke digt *Nyaars-Morgen* (1824), hvis tredje strofe lyder:

Guds Fred og *God-Morgen!*

Paa Mark og paa Fjeld!

Forvundet er Sorgen,

Mig pinde i Kveld,

I Midnattens Mørke,

Da Hel-Hanen goel;

Da Mulmet i Størke

Sig værged mod Soel:

Da Natten med Dagen,

Michael med Dragen,

Mig tykdes at kæmpe om Nord!

Grundtvig indskriver sig på lysets side mod mørkets repræsentanter, og i "Om det attende Aarhundredes Oplysning i Salighedens Sag" optræder kontrasten mellem lys og mørke allerede i mottoet taget fra Matt 6,23. Frederik den Store (refereret til som den Eneste) fremstilles desuden i artiklen som mørket, mens Frederik 3. af Sachsen (refereret til som den Vise) er lyset, fordi han "ei kvalde" Luthers reformation (s. 104).

I kongeriget Danmark udfoldede mørkets repræsentanter bl.a. deres ideer i en række rationalistiske tidsskrifter i 1790'erne. Mest toneangivende var Otto Horrebows *Jesus og Fornuften. Et Religions-Blad* (1796-1801), hvori der agiteredes for "den eeneste, evige, sande Fornuftens Religion" (jf. Koch & Kornerup 1951, s. 451). Horrebow inspirerede digteren Malthe Conrad Bruun, som forsvarede Robespierres rædselsregime og opfordrede til væbnet modstand mod enhver regering, der ikke var baseret menneskerettigheder efter fransk forbillede (Holm 1909, s. 123). I sin satiriske katekismus til aristokratiet erklærede han indirekte "Voltaire, Friderik, Rousseau og Paine" for heltene og arvtagerne til den sande oplysning, modsat den konservative Edmund Burke (Bruun 1945, s. 11; 13).

I slutningen af 1700-tallet var det biskop Nicolai Edinger Balle, der med sine bibellæsninger og sin modstand mod Horrebow, Bruun og Christian Bastholms skriverier kæmpede for orden både i kirken og det borgerlige samfund (Grundtvig 1825a, s. 34; Koch & Kornerup 1951, s. 385-469). Et udtryk for denne kamp mellem lys og mørke så Grundtvig i begyndelsen af 1820'erne, da de gudelige vækkelser blev mødt af hård modstand fra store dele af præstestanden med det teologiske fakultet i ryggen, der siden 1790'erne havde været domineret af en liberal teologisk tradition med rødder i rationalismen (Koch & Kornerup 1951, s. 420). På Kertemindeegnen kulminerede dette modsætningsforhold, da den rationalistiske præst Olivarius fra Ellinge Sogn angav sine egne sognebørn. Han henviste til konventikelplakaten af 1741, der forbød religiøse forsamlinger uden sognepræstens deltagelse. Sognebørnene blev i første omgang dømt, men sagen endte ved Landsoverretten (datidens appeldomstol) i København, hvor Grundtvig blev opmærksom på politiforfølgelsen af vækkelsesbevægelserne (Begtrup 1901, s. 121 f.).
* – Sagens forløb var kort sagt det, at der i Ellinge Sogn (Vinding Herred) på Fyn i begyndelsen af 1824 blev anlagt sag mod to mænd for at have holdt ulovlige forsamlinger. De to mænd påstod, at præsten (Olivarius) var underrettet. Vidnerne, som de to lægmandsprædikanter førte til deres forsvar, endte med selv at blive tiltalt (hele 10 blev således tiltalt). Landsoverettens dom faldt i 1825, hvor de tiltalte måtte betale bøder. I 1834 skrev J.C. Lindberg en længere artikelrække i *Den Nordiske Kirke-Tidende* om de gudelige forsamlinger på Fyn og Sjælland, der bl.a. omhandlede denne sag (Lindberg 1834, s. 654 f.).

Med artiklen om det attende århundredes oplysning erklærede Grundtvig sig som Balles arvtager – og lysets forkæmper – der må kæmpe den gode sag i 1820'ernes kirkekamp. Eller med hans egne ord: "Ja, det veed jeg, *dansk* i alle Maader, ærlig og aaben var min Færd og Feide, fra den første Dag, jeg greb Pennen, for med *Aand* at bekjæmpe, hvad jeg kaldte *Vind,* med *Lys* at fordrive hvad jeg kaldte *Mørke*" (Grundtvig 1825a, s. 106).

En strømand?

Ligesom det var tilfældet med det efterfølgende angreb på Henrik Nicolai Clausen i kirkekampens kulmination, synes artiklen om 1700-tallets oplysning at opstille en strømand, der forbereder den gradvise fremlæggelse af Grundtvigs kirkeprogram. Dette kulminerer med den 'mageløse opdagelse', at Skriften kun er det skrevne vidnesbyrd om det sande ord, der i stedet findes i den apostolske trosbekendelse (se indledningen til *Kirkens Gienmæle*). Hvorvidt det var en rationalistisk domineret teologi, der herskede fra slutningen af 1700-tallet og frem til kirkekampen i 1820'erne, kan der sættes spørgsmålstegn ved. I perioden blev rationalismen og oplysningsfilosofien ofte imødegået af stærke repræsentanter fra både neologien og supranaturalismen, eksempelvis Frederik Münter og især den allerede nævnte biskop Balle (Koch & Kornerup 1954, s. 23-25). Oplysningsfilosofien havde i 1825 mistet pusten, og i teologiske kredse levede den rene, kolde rationalisme kun videre som ekko. Udviklingen kan illustreres med et generationsskifte. Der var markant forskel på den hårdkogte rationalist Henrik Georg Clausen og hans konsensussøgende søn, der som bekendt måtte føle Grundtvigs vrede i *Kirkens Gienmæle* (1825) (jf. Koch & Kornerup 1954, s. 229). H.N. Clausen havde hos Friedrich Schleiermacher lært et trosbegreb at kende, som han kritisk forsøgte at forbinde med den kirkelige tradition. Ligesom Grundtvig søgte han en middelvej mellem fornuft og følelse, og Clausen kunne da heller ikke identificere sig med faderens overbevisning. Derudover var teologer som Münter nok stadig mærket af rationalismen og talte om fornuft og åbenbaring, men der herskede ingen tvivl om, at åbenbaringen stod over alt andet (ibid., s. 221-233).

Anvendt litteratur

- Begtrup, Holger (1901) *N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn 1825.* København
- Bruun, Malthe Conrad (1945) *Aristokraternes Catechismus, eller kort og tydelig Anviisning til den aleene saliggjørende politiske Troe*. [1796] København
- Diderot, Denis & Jean le Rond d'Alembert (udg.) (1751-1780) *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers.* Paris Genève Bern
- *Encyklopædien*, se Diderot og d'Alembert (1751-1780)
- Grundtvig, N.F.S. (1812) *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1817) *Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det Lutherske Tidsrum*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1824) *Nyaars-Morgen. Et Rim*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1825a) "Om det attende Aarhundredes Oplysning i Salighedens Sag" i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 1, s. 17-39 og s. 97-127. København
- Grundtvig, N.F.S. (1825b) *Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen*. København
- Holm, Edvard (1909) *Danmark-Norges Historie fra Den Store Nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720-1814). Sjette Binds Anden Del (Fortsættelse af Styrelse og Reformer indtil 1790. Forskjellige Samfundsforhold og Indre Tilstande 1784-1799)*. København
- Horrebow, Otto (1796-1801) *Jesus og Fornuften. Et Religions-Blad*. København
- Koch, Hal & Bjørn Kornerup (red.) (1951) *Den danske kirkes historie,* bd. 5. København
- Koch, Hal & Bjørn Kornerup (red.) (1954) *Den danske kirkes historie,* bd. 6. København
- Korsgaard, Ove (2004) *Kampen for folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København
- Lindberg, J.C. (1834) "Historiske Oplysninger om de gudelige Forsamlinger i Fyen og Sjælland" i *Den Nordiske Kirke-Tidende*, nr. 38-41 og 43-46, s. 627-637, 643-655, 657-672, 676-685, 733-736, 737-745, 753-760 og 769-780. København
- Rudelbach, A.G. (1825) "Fortale" i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 1, s. 1-16. København
- Voltaire, François de (1763) *Traité sur la Tolérance.* Genève